

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Туркіна Ірина Євгенівна

УДК 329 (477)

**МІСЦЕ ТА РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНО-СУДОВОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ
ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософських і соціальних наук Севастопольського національного технічного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат політичних наук, доцент
Тихоміров Сергій Іванович,
Севастопольський національний технічний університет,
доцент кафедри філософських і соціальних наук

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Сіленко Алла Олексіївна,
Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова,
проректор з навчальної і виховної роботи

кандидат політичних наук,
Рекецька Ірина Ростиславівна,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім. К.Д. Ушинського,
доцент кафедри політичних наук

Провідна установа: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, відділ теоретичних і прикладних досліджень політології, м. Київ

Захист відбудеться "11" березня 2005 року о 15.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "10" лютого 2005 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Єфтені Н.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми дослідження. Питання функціонування судової системи завжди були актуальними. І ця злободенність зростає в наші дні, коли Україна перебуває в процесі демократичного становлення. Перехідний період розвитку української державності характеризується зростаючою роллю політики в житті суспільства, що пронизує сьогодні всі сфери життєдіяльності, у тому числі – судову систему. Конституційне правосуддя відіграє важливу роль у легітимації нового демократичного режиму тому, що воно покликане виконувати функцію стабілізатора політичних конфліктів, запобігаючи їх переходу в деструктивну фазу.

Незалежна судова влада покликана запобігати будь-якій сваволі, відновлювати порушені право й справедливість. Питанням формування ефективних інститутів конституційного контролю присвячена велика кількість літературних джерел. Однак політологічні аспекти конституційного судочинства, у тому числі питання про місце і роль Суду в стабілізації перехідних систем, про його вплив на ефективність модернізаційного процесу вимагають подальшого осмислення і розробки. Це робить тему дисертації актуальною в науковому і важливою у практичному відношеннях.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках комплексної наукової теми кафедри філософських і соціальних наук Севастопольського національного технічного університету “Оптимізація взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства в сучасному модернізаційному процесі” (№ державної реєстрації 0103U001611).

Метою дисертаційного дослідження є теоретико-методологічний аналіз політико-правових основ і провідних напрямків політичної діяльності інститутів конституційно-судової влади в демократичних і перехідних політичних системах (тут і далі – ПС). Досягнення цієї мети здійснюється вирішенням наступних дослідницьких **завдань**:

1. На основі аналізу наукових джерел виявити ступень наукової розробки особливостей інститутів судової влади, їх місця і ролі в політичній системі демократичного суспільства.
2. Дослідити особливості судової гілки політичної влади, на відміну від гілок виконавчої та законодавчої і, відповідно до цього, виявити роль і місце інститутів судової влади в ПС суспільства.
3. Узагальнити досвід функціонування конституційно-судових інститутів в англо-американських і континентально-європейських ПС.
4. Розкрити сутнісні особливості сучасного модернізаційного процесу і становлення політичних інститутів конституційного контролю в перехідних ПС.
5. Розробити критерії ефективності конституційно-судових інститутів для перехідних ПС.

6. Виявити загальні тенденції і проблеми становлення інституту конституційно-судової влади на сучасному етапі політичного розвитку України.

Об'єктом дисертаційного дослідження є політичний процес у демократичних соціальних системах і системах, що розвиваються.

Предметом дослідження є інститути конституційно-судової гілки влади в сучасному демократичному процесі, включаючи відповідні форми і методи, що використовуються при здійсненні політико-правової діяльності інститутів судової і конституційно-судової влади.

Методи дослідження. Основу методології дослідження становить системний підхід, відповідно до якого конституційно-судова система представлена як підсистема трьох систем вищого рівня – судової, правової і політичної. У першу чергу, визначаються параметри відповідних політичних і правових систем і, слідом за цим, використовуючи аналітичний та нормативно-ціннісний підходи, визначені роль і місце в них судових і конституційно-судових інститутів.

Основу вирішення окремих завдань становлять такі методи дослідження, використання яких дозволяє вивчати і аналізувати розглянуті проблеми в їх взаємозв'язку, єдності й суперечливих тенденціях розвитку: онтологічний, історичний, структурно-функціональний, інституціональний, порівняльний та інші. Так, метод системного аналізу застосований з метою досягнення принципового єднання в теоретико-пізнавальній основі розуміння основних характеристик органів судової влади. Використання системного підходу дало змогу розглянути судову владу як цілісну систему соціального порядку. Найважливішими напрямками системного аналізу є саме структурний і функціональний аналіз

Порівняльний метод застосовувався для аналізу структури судових систем у різних країнах, зокрема, аналізу концепцій методів регулювання, що властиві різним судовим системам з метою їх більш глибокого розуміння і ефективного використання.

У рамках здійсненого автором дослідження були отримані результати, які мають **наукову новизну**.

1. Вперше подається політологічне тлумачення поняття “незалежність судової влади” як політичного ідеалу, відповідно до якого, на суд не можна вплинути в напрямку, що не збігається з волею народу до задоволення базових вітальних потреб. Сам по собі ідеал практично не здійснений. Однак максимальне наближення до нього можливе в соціальних системах з перевагою автономного типу участі політичних агентів.

2. Удосконалена методологія дослідження ролі й місця конституційно-судових інститутів у демократичному політичному процесі. Центральне її положення таке: місце і функції конституційно-судових інститутів залежать від властивостей національної політичної системи –

політичного курсу, економічної лінії, співвідношення демократизм / авторитаризм і напрямків їх динаміки.

3. Встановлено, що місце конституційно-судових інститутів визначається структурою судової влади: із всіх елементів останньої в них відсутня власна система панування. Тому інститути конституційного контролю є суб'єктом політичного процесу тільки при їх високій легітимності. За низької легітимності конституційно-судові інститути відіграють роль політичного об'єкту (елементу системи панування виконавчої і / або законодавчої влади).

4. Одержала подальший розвиток теорія легітимності політичних інститутів. Обґрунтовано, що існує пряма залежність між ступенем розвиненості горизонтальних соціальних зв'язків і легітимністю інститутів судової влади в системі розподілу влади.

5. Удосконалені деякі положення теорії політичного розвитку. Встановлено, що найважливішою функцією інститутів конституційного контролю є підтримка політики національної інтеграції. Критерієм ефективності такої політики є наявність конкретної системи в оптимальній зоні циклу Є. Седова (західні системи), або стійкий рух у зону оптимуму. У стабільних демократичних системах їх роль зводиться до контролю за конституційно закріпленими політичним курсом і економічною лінією. У країнах, що розвиваються за оригінальною версією, цю функцію ефективно виконують домінуючі партії, поступово збільшуючи співвідношення демократизм / авторитаризм.

6. Доведено, що в країнах, що розвиваються за вторинною (віддзеркаленою) моделлю, до яких відноситься і Україна, політиці національної інтеграції відповідає зменшення параметру демократизм / авторитаризм до оптимальної величини. Контроль за динамікою цього параметру є найважливішою функцією конституційно-судових інститутів.

7. Вперше отримані критерії відповідності рішень конституційно-судових органів оптимізації модернізаційного процесу в перехідних ПС. Будь-яке політичне рішення, представлене на розгляд Конституційного Суду, повинно проходити в ньому дві експертизи. По-перше, це рішення повинно оцінюватися з погляду його впливу на рівень і якість життя громадян. Будь-який державний акт повинен визнаватися неконституційним, якщо він є причиною зниження рівня життя людей і реалізації права громадян на життя. По-друге, політичне рішення перевіряється на конституційність за критеріями відповідності конкретної соціальної активності політичному курсу і економічній лінії.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації дозволяють поглибити знання про місце судової влади в ПС суспільства і ролі конституційного правосуддя в політичному процесі. Висновки і пропозиції, що містяться в дослідженні, сприяють обґрунтуванню і розвитку сучасної концепції конституційного правосуддя. Окремі положення дисертації можуть бути використані в навчальному процесі у вищих навчальних

зкладах при викладанні курсів “Політологія” та “Правознавство”, а також при написанні підручників і навчальних посібників.

Апробація результатів дисертації здійснювалася на наукових міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях: “Політичний процес і релігійні рухи сучасності” (Севастополь, 2002 р.); “Державна влада та політична участь” (Севастополь, 2003 р.); “Реформування правової системи України: проблеми й перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів” (Київ, 2004 р.); “Суспільство і влада: можливості діалогу” (Сімферополь, 2004 р.).

Основні положення і висновки дослідження обговорювались на засіданнях кафедри філософських і соціальних наук, на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу та аспірантів Севастопольського національного технічного університету.

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження викладені в 8 наукових публікаціях, 7 з яких у фахових виданнях, визначених ВАК України.

Структура дисертації обумовлена метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, що об'єднують 7 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 199 сторінок. Список використаних джерел включає 235 найменувань (22 сторінки).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Перший розділ дисертації “Методологічні основи дослідження органів судової влади як політичних інститутів” містить аналіз наукових джерел з проблем дисертації, а також опис методології дослідження, місця й функцій конституційно-судових інститутів у сучасному демократичному процесі.

У першому підрозділі *“Особливості інститутів судової влади, їх місце і роль у політичній системі суспільства”* з'ясовується місце і роль конституційних судів та судів загальної юрисдикції в політичній системі суспільства. Матеріал для аналізу міститься в працях наступних авторів:

1. Місце і роль інститутів судової гілки влади визначається в працях Ю. Дмитрієва, О. Піголкіна, С. Познишева, М. Полянського, В. Савицького, Б. Чічеріна, Г. Черемних та ін.
2. Функціям конституційного контролю присвячені праці В.Є. Чиркіна, Ю. Шульженка, А. Бланкенагеля, Ж. Овсепяна, Ю. Тодики, М. Нуделя та ін.
3. Феномен демократичної трансформації суспільства розглянуто у працях Г. Алмонда, С. Верби, Т. Белла, Т. Парсонса, Н. Лубмана, С. Хантингтона та інших.
4. Політичний процес ретельно розглядається В. Афанасьєвим, І. Блаубергом, В. Карташевим, В. Костюком, В. Садовським, О. Шабровим, Є. Юдиним тощо.

5. Політичні інститути і процеси в США досліджувались В. Власихіним, К. Гуценком, С. Єгоровим, О. Мішиним, Б. Никифоровим, М. Поповим, С. Філіпповим, З. Черниловським тощо.

6. Політичні аспекти конституційно-судових та судових інститутів влади розкриті в дисертаційних дослідженнях Г. Арутюняна, Т. Француз, І. Рекецької.

7. Формування політичного курсу, повноважень і ролі конституційно-судових інститутів у ПС суспільства аналізувалося такими фахівцями, як P. Wall, M. Shapiro, H. Schmandt, A. Miller, L. Berkson, F. Rodell, R. Wolfinger, C. Ducat, O. Stephens, D. Berman, A. Breckenridge etc.

8. Офіційні й довідкові матеріали, опубліковані на офіційних web-сайтах ООН, Президента і Конституційного Суду України, Державного департаменту США, верховних органів державної влади Італії, Франції, Німеччини, Японії, Китаю і т.д.

9. У процесі розробки різних аспектів дисертаційного дослідження були використані матеріали і аналіз теоретичних положень, які містяться в роботах з теорії держави та права, конфліктології, теорії політичного управління і т.д.

Встановлено, що процеси демократичного розвитку приводять до необхідності розмежування вертикальної і горизонтальної схем політичного управління, розподілу суверенітету держави і особистості. Інституалізація політичного розвитку традиційно-демократичних суспільств проходила в напрямку реалізації принципу поділу влади з метою забезпечення оптимального співвідношення суверенітету особистості і держави.

В сфері громадських відносин особистість і держава перебувають на одному ієрархічному рівні (горизонтальна схема), в сфері державних відносин держава має пріоритет з метою проведення політики національної інтеграції. Механізми конституційного контролю служать для підтримки цього балансу. Основні етапи формування демократичних інститутів судової влади пов'язані з необхідністю активізації горизонтальної схеми політичного управління. У сучасних умовах судова влада є обов'язковим елементом механізму стримувань і противаг, що оптимізують горизонтальну та вертикальну схеми політичного управління.

Таким чином, інститути судової системи, за тлумаченням відомих дослідників з цієї проблеми:

а) є одною з ланок системи панування виконавчої влади; б) володіють більшим ступенем свободи, ніж адміністративні інститути, тому що покликані, опиратися на закон, а не на виконавчі акти; в) відіграють роль зворотного зв'язку між входом і виходом політичної системи, адаптуючи акти загальної волі до умов їх індивідуального застосування; г) використовують горизонтальну схему політичного управління.

Значення судової системи визначається ступенем поваги до неї як з боку держави, так і з боку її громадян. Участь населення в діяльності судів у будь-якій формі (учасників процесу, виборців,

присяжних) протягом тривалого часу сприяє політико-правовій легітимації Суду і соціалізації громадянина демократичної держави.

Аналіз основних функцій конституційно-судової влади дозволяє зробити висновок про те, що судова влада за своїм теоретико-практичним змістом покликана служити цілям демократії в здійсненні державного управління, взаємному контролі влади, попередженні авторитарних тенденцій. Судова влада тісно пов'язана з громадянським суспільством, є єдиним механізмом, за допомогою якого громадянське суспільство має змогу контролювати виконавчу і законодавчу гілки влади, захищати конституційні права громадян.

Проте необхідно констатувати, що більшість наукових праць присвячено спеціальним проблемам процесуального права і питанням судового устрою. Поки ще має місце пробіл, що міститься в розриві між аналізом судової системи як правового і як політичного об'єкту. Як наслідок, політичний розвиток визначається дискретно: як відправна точка прийнята тоталітарна модель політичної системи, а як мета політичної динаміки є ліберально-демократична комбінація економічної лінії і політичного курсу.

У результаті недослідженими залишаються: а) життєздатність і сучасний стан зазначеної рекурентної моделі; б) уся сукупність проміжних станів системи, яка реформується, і їх ефективність; в) третя фаза модернізаційного процесу – національна інтеграція; г) зв'язок між поточним станом соціальної системи і конфігурацією державних інститутів. Це не дозволяє, по-перше, коректно застосувати наявний досвід активності конституційно-судових інститутів, по-друге, одержати об'єктивні критерії реалізації найголовнішого людського права – права на життя, і, по-третє, визначити місце і роль конституційного правосуддя в кризових і перехідних станах політичної системи. Часткове подолання цих пробілів і є метою цього дослідження. Далі ми покажемо, що зазначені пробіли є наслідком існуючих методологічних підходів.

В другому підрозділі *“Методологічні основи дослідження”* модернізаційний процес розглядається, відповідно до моделі Г. Алмонда, тільки як односпрямована зміна ПС, які вважаються неефективними і нестабільними (тоталітарна і доіндустріальна), до ефективних і стабільних (англо-американська і континентально-європейська). Виникає спокуса звести процес політичного розвитку до формування апробованих на Заході ідеальних зразків конституційних моделей і “підтягуванню” до них суспільства. Такий підхід дає можливість або розглядати політичну і правову системи ізольовано, або вважати правову систему, яка має вищий ранг стосовно системи політичної. У цьому випадку місце і роль Суду, у тому числі конституційного, відомі заздалегідь: рівноправний компонент у встановленій системі поділу влади, що дає, відповідно до юридичної процедури, правову оцінку дій того чи іншого соціального агента (у тому числі – держави). Цілком логічно, при цьому, вважати інститут Суду, що знаходиться “поза політикою”.

Даний підхід можна вважати адекватним стабільним демократичним соціальним системам, але лише тією мірою, у якій вони виявляються здатними до самовідтворення. Однак ця здатність у сучасних умовах далеко не очевидна і має потребу на підтвердження, чого методологічна традиція не дозволяє одержати.

Що ж стосується перехідних суспільств (де процес демократичного розвитку не завершений), то розмежування соціальної, політичної і правової систем не може дати коректної інформації про досліджуваний об'єкт. Справа в тому, що сучасна теорія політичної модернізації передбачає проходження суспільством трьох фаз: раціоналізації, соціальної мобілізації і національної інтеграції. Досвід свідчить, що перші дві фази проходять відносно легко: їх підсумок – індивідуалізація соціуму і його висока конфліктогенність – є результатом форсованого впровадження ліберально-демократичної конституційної конструкції. Але входження в третю фазу, тобто досягнення суспільної згоди, яка розширюється, відносно нового зобов'язуючого розподілу національних ресурсів, чи, кажучи інакше, його легітимація, зіштовхується з жорстким опором. До цього часу ресурсна база держави є ослабленою настільки, що виникає повномасштабний модернізаційний синдром. І якщо це так, то конституційний суд, підтримуючи букву закону, ускладняє проведення національної інтеграції, ставлячи, тим самим, під загрозу незворотність демократичних реформ.

Зазначена обставина дала С. Хантінгтону можливість висунути так названу консервативну модернізаційну теорію. Високий ступінь ефективності і стабільності таких систем, як Японія, Китай, В'єтнам тощо, підтверджує висновок ученого про те, що введення і підтримка демократичних інститутів у перехідних суспільствах цілком можливі під контролем авторитарних режимів будь-якої етіології. Таким чином, цілком правомірним є припущення, що аналізуючи перехідні, нестабільні і кризові стани суспільства, правову систему можна вважати як підсистему, що входить до системи, що відповідальна за розподіл і перерозподіл національних ресурсів, тобто у систему політичну.

Отже, основним методологічним недоліком існуючих підходів до виявлення місця і ролі політичних (у тому числі і судових) інститутів у демократичній (чи у перехідній до демократії) системі є їх дискретність. Однак, прийнявши зазначене вище припущення, ми одержуємо інструментарій, що дозволяє цей недолік перебороти. Зокрема, можна перевірити наступну робочу гіпотезу: місце і роль інститутів конституційно-судової влади в процесі національної інтеграції визначається динамікою відношення обсягів горизонтальних і вертикальних зв'язків у конкретному соціумі.

Очевидно, що багатофакторність модернізаційного процесу викликає необхідність застосування системного підходу. Тобто, по-перше, варто визначити поточні параметри ПС щодо її початкового і кінцевого станів і, по-друге, виходячи з них, виявити ті властивості правової і судової

підсистем, що сприяють досягненню кінцевої мети ПС. У відповідності зі схемою чотиричасткового політичного коду О. Дугіна, існує два таких параметри: політичний курс і економічна лінія, що розташовуються по всьому просторі кола в границях восьми суміжних секторів. Кожен такий сектор обмежує так названий діапазон політичної і економічної активності в границях якого підтримується якісна визначеність ПС. Саме дані сектори і визнаються нами в якості початкової і кінцевої точки модернізаційного процесу, а поточна комбінація політичного курсу і економічної лінії в ролі поточного стану системи, що реформується.

Для визначення поточного стану ПС, ми будемо виходити з об'єктивної властивості будь-якої системи – її прагнення до самозбереження. У цьому випадку демократичний процес можна представити як соціодинаміку суспільства від неефективного і нелегітимного до ефективного і легітимного розподілу національних ресурсів. Інакше кажучи, процес демократизації суспільства зводиться до мобільності індивідуумів і груп інтересів до такого перерозподілу національних ресурсів, при якому, як мінімум, забезпечується їх право на життя. Таким чином, для виживання суспільства необхідна оптимізація співвідношення задоволення вітальних потреб як окремого індивідуума, так і всього соціального цілого.

Якщо вважати, що правова система є підсистемою ПС, то, відповідно до моделі ПС Д. Істона, та чи інша альтернатива правової системи є результатом взаємодії останньої з “вимогами” і “підтримкою” з боку зовнішнього середовища (ПС). Політична влада, тобто “вихід” ПС, по Б. Расселу, трактується телеологічно, як спосіб реакції на “введення – вимога” у моделі ПС Д. Істона, що веде до досягнення ПС стійкого стану.

Уся сукупність сполучень “введення” / “виходу” представлена інформаційно-ентропійною моделлю Є. Сєдова, у якій координатою, що локалізує систему, є відношення демократизм / авторитаризм. Під “демократизмом” і “авторитаризмом” розуміються частки ресурсів, контрольованих відповідно громадським суспільством і політичним центром. Ця модель описує рух ПС від точки Н (анархізм) через точку оптимуму (“Опт”) у точку “К” (тоталітаризм). Постулюється, що в оптимальній зоні потреби індивіда і суспільства в цілому задовольняються найкращим чином, ПС здатна до самовідтворення, а антисистемна соціальна мобільність мінімальна. Демократичний процес у цьому випадку виявляється або як підтримка ПС у зоні “Опт”, або як рух ПС у зону оптимуму від точок “Н” чи “К” (політична модернізація).

Координати ПС встановлюються на підставі таких міжнародно визнаних критеріїв, як: внутрішній валовий продукт (ВВП) на душу населення, індекс людського розвитку (ІЛР) ООН, коефіцієнт Джині, доцільний коефіцієнт соціальної нерівності тощо. З урахуванням описаних обставин, відповідно до системного підходу, виявлення місця й ролі конституційно-судових інститутів у демократичній ПС проходить три етапи:

1. Опис системи вищого ієрархічного рівня в статичі і динаміці; у нашому випадку, це ПС, що перебувають на сегментах дуги політичного розвитку Є. Седова: а) Опт (США й інші країни англосаксонського світу); б) Опт (Континентальна Європа); в) К→Опт (КНР, В'єтнам, Японія); г) Н→Опт (Країни “третього світу”); д) К→Н→Опт (Україна);

2. Встановлення властивостей судово-правової підсистеми.

3. Виявлення місця і ролі конституційно-судових інститутів у ПС демократичного суспільства, що модернізується.

У другому розділі **“Конституційно-судові інститути в стабільних демократичних системах”**, розглядаються ПС англо-американського і континентально-європейського типів як систем вищого ієрархічного рівня. Доводиться, що максимальну політичну ефективність судова влада має тоді, коли створено, підкріплено ресурсно і організаційно “простір компромісу”, в якому роль суду, як сильного посередника, з часом стає визначальною. Ознакою такого простору є наявність в суспільстві двох сил рівної політичної потужності, що має місце в стійких двопартійних (багатопартійних з двома домінуючими партіями) системах. В іншому випадку судова влада перетворюється в елемент системи панування виконавчої і / або законодавчої влади.

У першому підрозділі *“Політичні системи англо-американського типу” (на прикладі США)* розглядається ПС англо-американського типу США. Аналізуються наступні елементи ПС, що визначають її стабільність і стійкість: 1) принцип ліберально-демократичного конституціоналізму; 2) ідея розосередження політичної влади, 3) масова законопокірність; 4) центристське фокусування політичної активності; 5) об'єднання адміністративно-політичного федералізму з етнічним унітаризмом; 6) взаємодоповнення влади держави владою громадянського суспільства.

Аналізується динаміка політичної системи США, визначається її ліберально-демократична орієнтація (лівий політичний курс і права економічна лінія) і встановлюється її розташування в оптимальній зоні з тенденцією дрейфу до точки К. На підставі аналізу останніх рішень Верховного Суду США показано, що його активність спрямована на підтримку ПС у зоні оптимуму шляхом конституційного контролю за дотриманням дозволених політичного курсу і економічної лінії.

У другому підрозділі *“Політичні системи континентальної Європи і їх динаміка (на прикладах Італії, Франції і Німеччини)”* досліджуються складові елементи ПС представлених держав. Особливістю цих систем є те, що конституційно-судові функції виконують не суди загальної юрисдикції (як у США), а спеціалізовані установи.

Дослідження характерних європейських ПС показало їх соціал-демократичну орієнтацію (лівий політичний курс і м'яка права економічна лінія). Встановлено, що ці системи перебувають у зоні оптимуму з тенденцією зрушення убік точки Н. Далі досліджуються політичні функції конституційно-судових інститутів у країнах Західної Європи, форми і методи конституційного правосуддя, які забезпечують стабільність влади і вибраної конституційної моделі. На підставі

аналізу політичних рішень конституційних інститутів показується, що, як і у випадку з США, їх активність спрямована на збереження status quo, але вже через підтримку меж соціал-демократичного сектору соціальної активності.

Робиться загальний висновок, що ПС більшості традиційно-демократичних співтовариств перебувають в оптимальній зоні функціонування. Тому основною політичною функцією конституційно-судових інститутів є підтримка активності всіх політичних агентів (індивідів, груп інтересів, політичних партій і держави) в “дозволеніх” конституцією рамках.

У третьому розділі “Перехідні суспільства: демократичний процес і становлення конституційно-судових інститутів” розглядається розвиток демократичних ПС країн Південно-Східної Азії, модернізація яких заснована на національних історико-культурних традиціях.

У першому підрозділі “Перехідні політичні системи: оригінальні версії соціально-політичної динаміки” досліджується демократична динаміка перехідних систем, особливості їх переходу від націонал– або соціал-консервативних орієнтацій до демократичних.

Аналізується роль і місце судової гілки влади в ПС Японії і Китаю, досліджується робота Верховного Суду Японії, розвиток правової системи в сучасному Китаї. Активність інститутів конституційного контролю спрямована, з одного боку, на збереження керованості модернізаційним процесом, а з іншого боку – на еволюційне зрушення політичного курсу вліво, а економічної лінії вправо. При цьому роль конституційно-контрольних органів можуть успішно грати і несудові інститути, зокрема, керуючі ланки домінуючих партій.

Встановлено, що існує два шляхи демократичного розвитку незахідних систем, що приводять до високої ефективності і легітимності політичної організації суспільства: 1) перехід від національно-консервативної до ліберально-демократичної моделі безпосередньо, управляючи тільки політичним курсом; 2) перехід від національно-консервативної до ліберально-демократичної моделі через соціально-консервативний тривалий етап. Перший шлях коротший, але пов’язаний з небезпекою повернення до початку циклу, другий шлях довший, але має більшу надійність. При цьому роль політичного правителя (суб'єкта) концептуальної влади відносно всіх інститутів влади (у тому числі і конституційно-судового) також може грати авторитарна партія.

Другий підрозділ “Модернізаційний процес у політичній, правовій і конституційно-судовій системах України” присвячений аналізу політичного розвитку України за вторинною (віддзеркаленою) моделлю. Дисертант дійшов висновку, що форсований перехід з соціал-консервативного до ліберально-демократичного, а потім і у націонал-демократичний сектори активності викликав загальну системну кризу, яку називають модернізаційним синдромом, що локалізує ПС України недалеко від початкової точки циклу політичного розвитку.

В обставинах, що склалися, єдина оптимізуюча стратегія демократичного розвитку полягає в проведенні політики національної інтеграції, що полягає в рухові національної ПС до оптимуму за рахунок ресурсного зміцнення держави та її соціальної спрямованості. Показано наявність тенденції зростання активності Конституційного Суду України в зазначеному напрямку.

Пропонуються шляхи підвищення легітимності Конституційного Суду і критерії оцінки нормативних актів за їх відповідністю до подолання модернізаційного синдрому. Будь-яке політичне рішення, представлене на розгляд Конституційного Суду, повинно проходити в ньому дві експертизи. По-перше, це рішення повинно оцінюватися з погляду його впливу на рівень і якість життя громадян. Будь-який державний акт повинен визнаватися неконституційним, якщо його наслідком може стати зниження рівня життя людей і, тим більше, ускладнення в реалізації права громадян на життя. І тільки по-друге, політичне рішення перевіряється на конституційність за критеріями політичного курсу і економічної лінії.

У **висновках** підведені підсумки проведеного дослідження.

Головним завданням демократичної політичної системи є забезпечення права людини та суспільства на життя. Будь-яке відхилення від цього принципу означає відхід від демократичної моделі політичної системи. Для запобігання розгортання політичного процесу в антидемократичному напрямку інститути конституційного контролю зобов'язані керуватися не тільки буквою конституції (правовою моделлю політичної системи), але і її духом (соціально-філософськими, гуманістичними принципами, на яких ґрунтується ця модель). Підтримка останнього особливо важлива в модернізаційний період, коли порушення прав людини часом носять масовий характер; у стійких же демократичних системах пріоритет може віддаватися букві конституційної моделі політичної системи. Однак, для здійснення цього необхідно, щоб інститут Суду мав незаперечну політичну легітимність.

З усіх галузей державної влади судові інститути мають найвищий ступінь децентралізації і спеціалізації, вони, на відміну від парламенту і уряду, перебувають на мінімальній відстані від соціальних груп і громадян, а значить – щонайкраще втілюють горизонтальну схему політичного управління. На відміну від парламенту, суд, діючи від імені всього суспільства, може реалізувати законну волю широкого діапазону політичних і економічних агентів – від окремого громадянина до держави, як цілості.

Суди здатні швидко реагувати на порушення правової норми і відновлювати її. У той же час варто визнати, що суди, які входять до системи судів загальної і спеціалізованої юрисдикції самостійною гілкою державної влади можна визнати лише досить умовно, у тому розумінні, що вони мають монопольне право вершити правосуддя, тому що власних ресурсів володарювання і системи панування вони не мають. Закон, як ресурс судової влади, це похідне парламенту, а виконання рішень судів крім виконавчої влади неможливо.

Дія законів вертикальної і / або горизонтальної комунальності може привести до зниження стійкості демократичної (що модернізується) політичної системи. Легітимна судова система, у силу того, що вона прямо не причетна до розподілу і перерозподілу ресурсів може виконувати функцію блокування як олігархізації, так і анархізації політичної системи. Зазначену функцію виконують інститути, що мають право на роль владного суб'єкту стосовно інших державних інститутів як до об'єктів.

Інститут політичного конституційного контролю значно підвищує статус конституційного суду в ПС. Він означає визнання принципу розподілу влади, побудови демократичної системи держави, де пріоритет віддається загальнолюдським цінностям, природним правам і бажанням громадян.

Конституційний суд, як і інші галузі влади, не може стояти осторонь від політичного процесу. Однак особлива роль Конституційного Суду полягає в тому, що він здатний не тільки брати участь, але й визначати границі й мету цього процесу, причому це відбувається тим сильніше, чим більший вплив на політику має конституція і чим менше конституція обмежує способи політичного волевиявлення. Внаслідок цього роль конституційного суду в політичних процесах неухильно росте, а його функції адаптуються до національних умов перехідних співтовариств.

ПС незалежної України, у результаті реалізації вторинної модернізаційної моделі, формується як результат переходу від соціально-консервативної до ліберально-демократичної, а від неї – до національно-консервативної конституційної конструкції. У країні сформована ПС, заснована на жорсткій правій економічній лінії. Однак політичний курс, як ще раз підтвердили події жовтня-грудня 2004 року, є нестійким і потребує корінних змін. У цій ситуації Конституційний Суд може відігравати роль легального стабілізатора політичної системи. Однак на перехідному етапі української державно-політичної динаміки від Конституційного Суду, як інституту концептуальної влади, виконання ролі одного тільки балансира в механізмі стримування та протидії явно недостатньо.

Посилення судової влади в Україні й зміцнення її незалежності в структурі системи поділу державної влади, повинні розглядатися як частини комплексу заходів по зміцненню всієї демократичної системи й передбачати наступні політико-правові дії всіх учасників політичного процесу:

- 1) проведення політики національної інтеграції, тобто зближення інтересів всіх політичних акторів з наданням їм можливості впливати на процес прийняття й реалізації політичних рішень;

- 2) ця політика повинна супроводжуватися демократичною політико-правовою соціалізацією громадян, забезпечуючи тим самим підтримку судової системи з боку громадянського суспільства; необхідне залучення громадян у процес виконання судової влади, наприклад, присяжних засідателів, спочатку нехай і в масштабах експерименту.

Таким чином, успіх вирішення проблем конституційно-судової влади, забезпечення того місця, яке їй належить у реальному політичному житті держави, визначається подальшим просуванням України до тих орієнтирів, які сформульовані в ст. 1 Конституції України, де Україна проголошується як “суверенна й незалежна, демократична, соціальна, правова держава”.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Туркина И.Е. Судебная ветвь власти в становлении демократической политической системы Украины // Вестник СевГТУ. Вып. 42: Политология: Сб. науч. тр. / Редкол.: Ю.А. Бабинов (отв. ред.) и др.: Севастоп. нац. техн. ун -т. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2002. – С. 154-160.
2. Туркіна І.Є. Судова гілка влади: її природа і сутність // Політологічний вісник: Зб. наук. праць: № 12. – К.: Знання України, 2002. – С. 46-50.
3. Туркіна І.Є. Напрямки розвитку судової влади в Україні //Політологічний вісник: Зб. наук. праць: Вип. 14. – К.: Знання України, 2003. – С. 104-109.
4. Туркина И.Е. К вопросу о роли и месте судебных институтов в политической системе общества // Вестник СевГТУ. Вып. 50: Политология: Сб. науч. тр. / Редкол.: Ю.А. Бабинов (отв. ред.) и др.: Севастоп. нац. техн. ун -т. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2003. – С. 125-135.
5. Туркина И.Е. Политический процесс как социодинамика политической системы: современные концепты // Вестник СевГТУ. Вып. 52: Политология: Сб. науч. тр. / Редкол.: Ю.А. Бабинов (отв. ред.) и др.: Севастоп. нац. техн. ун -т. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2004. – С. 160-167.
6. Туркіна І.Є. Концептуально-владні функції Конституційного Суду в демократичних політичних системах // Політологічний вісник: Зб. наук. праць. № 16. – К.: ТОВ “XXI століття: діалог культур”, 2004. – С. 68-75.
7. Туркина И.Е. Роль и место конституционной модели государственной власти в политической системе демократического общества // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Симферополь: ТНУ им. В.И. Вернадского, 2004. – Том 17(56). – № 2. Политические науки. – С. 80-87.
8. Туркина И.Е. Роль политики национальной интеграции в формировании судебной власти на этапе демократической политической модернизации общества // Государственная власть и политическое участие: Материалы международной научной конференции / Редкол.: Ю.А. Бабинов и др. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2003. – С. 154-157.

АНОТАЦІЯ

Туркіна І. Є. Місце та роль конституційно-судової гілки влади в демократичному політичному процесі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2005.

Встановлено, що місце конституційно-судових органів влади визначається їх спроможністю поєднати горизонтальну й вертикальну схеми політичного управління і відігравати роль владного суб'єкта стосовно інших гілок влади, як до об'єктів. Конституційно-судові інститути сприяють досягненню основної мети демократичної політичної системи – національної інтеграції за рахунок досягнення оптимального поєднання сил держави і громадянського суспільства. При цьому забезпечується самовідтворення демократичної системи і задоволення базових потреб суспільства. У перехідних системах конституційно-судові установи – це або особливий політичний інститут у системі поділу влади, або орган домінуючої партії, що виконують функції національної інтеграції, підвищення ступеня управління модернізаційним процесом і зміцнення соціальної складової активності держави.

Ключові слова: політична участь, політичне управління, демократичний процес, конституційний контроль, легітимність, національна інтеграція, політична модернізація, політична система.

АННОТАЦИЯ

Туркина И.Е. Место и роль конституционно-судебной ветви власти в демократическом политическом процессе. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2005.

Диссертация посвящена изучению роли и места институтов конституционно-судебной власти в демократических и переходных политических системах. Используются системный подход, теоретические модели Г. Алмонда, Д. Истона, А. Дугина и Е. Седова.

Процессы демократического развития ведут к необходимости разграничения вертикальной и горизонтальной схем политического управления, разделения суверенитетов государства и личности.

В области гражданских отношений личность и государство находятся на одном иерархическом уровне (горизонтальная схема), в области государственных отношений государство

имеет приоритет с целью проведения политики национальной интеграции. Механизмы конституционного контроля служат поддержанию этого баланса. Основные этапы формирования демократических институтов судебной власти связаны с необходимостью активизации горизонтальной схемы политического управления, в силу чего судебная власть является обязательным элементом механизма сдержек и противовесов.

В моменты неустойчивого состояния политической системы страны суд может взять на себя функцию балансира политической власти. Главной задачей демократической политической системы является обеспечение права человека на достойную жизнь. Поэтому институты конституционного контроля обязаны руководствоваться не только правовой моделью политической системы, но и гуманистическими принципами, на которых основывается эта модель, особенно на этапе модернизации. Настоятельно необходимо, чтобы институт Суда обладал непререкаемой легитимностью.

Максимальную политическую эффективность судебная власть имеет тогда, когда создано, подкрепленное ресурсно и организационно, “пространство компромисса”, в котором роль суда, как сильного посредника, подчас, становится определяющей. Признаком наличия такого пространства является наличие в обществе двух сил равной политической мощности, что имеет место в устойчивых двухпартийных (многопартийных с двумя доминирующими партиями) системах. В противном случае судебная власть превращается в элемент системы господства исполнительной и / или законодательной власти.

Из всех ветвей государственной власти судебные институты обладают наивысшей степенью децентрализации и специализации, они, в отличие от парламента и правительства, находятся на минимальном расстоянии от социальных групп и граждан, а значит – наилучшим образом воплощают горизонтальную схему политического управления. В силу этого конституционно-судебные институты играют роль властного субъекта по отношению к другим государственным институтам, как к объектам.

Политические системы большинства традиционно-демократических сообществ находятся в оптимальной зоне функционирования. Поэтому основной политической функцией конституционно-судебных институтов является поддержание активности всех политических агентов (индивидов, групп интересов, политических партий и государства) в “разрешенных” конституцией рамках.

Конституционный суд, как и другие ветви власти, не может стоять в стороне от политического процесса. Однако особая роль конституционного суда заключается в том, что он способен не только участвовать, но и определять границы и цели этого процесса. Вследствие этого роль конституционного суда в политических процессах неуклонно растет, а его функции адаптируются к национальным условиям переходных сообществ.

Существует два пути демократического развития незападных систем, приводящих к высокой эффективности и легитимности политической организации общества: управляя только политическим курсом; управляя как политической линией, так и политическим курсом. При этом роль института конституционного контроля может играть авторитарная партия.

Политическая система независимой Украины, в результате реализации вторичной модернизационной модели характеризуется состоянием модернизационного синдрома. В этой ситуации Конституционный Суд должен играть роль легального стабилизатора политической системы. Любое политическое решение должно проходить в Суде две экспертизы. Во-первых, оно оценивается с точки зрения его влияния на уровень и качество жизни граждан. И только, во-вторых, политическое решение проверяется на конституционность по критериям политического курса и экономической линии.

Усиление судебной власти в Украине и укрепление ее независимости в структуре системы разделения государственной власти, должны рассматриваться как части комплекса мер по укреплению всей демократической системы и предусматривать следующие политико-правовые действия всех участников политического процесса.

Ключевые слова: политическое участие, политическое управление, демократический процесс, конституционный контроль, легитимность, национальная интеграция, политическая модернизация, политическая система.

SUMMARY

Turkina I.E. The place and the role of constitutionally-judicial power branch in democratic political process. – Manuscript.

Dissertation for the competition of scientific candidate degree of political sciences on specialty 23.00.02 – political institutions and processes. Odessa National Law Academy, Odessa, 2005.

It is established, that a place of constitutionally-judicial power bodies is determined by their property to combine the horizontal and vertical systems of political management and, consequently, to function as the imperious subject towards other power branches, as to objects. Constitutionally-judicial institutions assist to achievement the basic aim of the democratic political system – to get the national integration by means of achievement of the optimum combination of state forces combination and civil society. By this way the self renovation of democratic system and the satisfaction of the base society wants are provided. In transitional systems the constitutionally-judicial establishments – are may be a or special political institution in institution division system, or a body of a dominant party, carrying out the functions of the national integration, the rise of a divisibility degree of the modernized process and strengthening of a social putting status of the governments activity.

Key words: political participation, political management, democratic process, constitutional control, legitimate, national integration, political modernization, political system.